

Orta asyrlarda Marynyň medeni durmuşy

Category: Kitapcy, Taryhy makalalar

написано kitapcy | 23 январа, 2025

Orta asyrlarda Marynyň medeni durmuşy MERV'İN ORTAÇAĞ KÜLTÜR HAYATI

Merv Babiliona, Atina, Mohenjo-Daro türünden kültür merkezlerin biridir. O çeşitli tarihi devirlerde çeşitli isimler ile anılmıştır. Örneğin: Avesta ve Ahemenit taş yazılarında “Mauru”, Behistun yazısında “Marguş”, İskender'in istilasından sonra “Margiana” yahut “Margiana Aleksandriyası”, Parfiya devleti zamanında “Margaba”, Orta Çağ coğrafyacılarının çalışmalarında “Maru”, Arap istilası devrinde ise, daha çok “Merv” ismi kullanılmıştır.[1]

Merv sözcüğünün anlamı da ilim camiasında çeşitli biçimde yorumlanmıştır 12. yy. coğrafyacısı Yakut “Merv” sözcüğüne “ateş elde etmekte kullanılan beyaz taş” anlamını vermişse, Hafizi Abru (15. yy.) ona “Çimenlik” manasını yüklemiştir. Günümüz bilginlerinin çalışmalarında ise Merv'in daha çok Hafizi tarafından ileri sürülmüş anlamı tutunulmuştur.

Orta Çağ yazarları Merv'i “Çarların kalbi”, “Horasan'daki tüm şehirlerin anası”, “Dünyanın dayanmakta olduğu şehir” olarak tarif etmişlerdir.

Merv hakkında en eski bilgiler Çin, İran ve Arap kaynaklarına dayanmaktadır. Ayrıca, Strabon'un ve Ptolomeus'un “Coğrafya” kitaplarında da eski Merv'den söz edilmektedir. A. Humboldt'a göre Ptolomeus'un “Coğrafya” kitabı ta XVII. asra kadar el kitabı olarak kullanılmıştır. Merv'in Orta Çağ kültür hayatı hakkında derin bilgileri ihtiva etmesi açısından Raşiideddin'in, Mirhond'un, Ravendi'nin, Cüveyni'nin, Beyhaki'nin, Kazvini'nin çalışmaları da son derece değerlidir. As. Samaninin 20 ciltten oluşan “Merv tarihi” adlı kitabı ise

bu konuda en kıymetli kaynaktır.

İslam dünyası Horosan bölgesinin Orta Çağ hayatına damgasını vurmuş olan Merv 1500-1800 ha. yüzölçüme sahip olup onda yaklaşık 150.000 insan hayat sürdürmüştür. Bunlar entellektüel alandaki yüksek kültürleri ile birarada üzümleri ile de ün kazanmıştır. Tarihi kaynaklar Merv'de üretilmiş kuru üzümlerin Mısır hükümdarlarının sofrasını süslediğinden söz etmiştir.

Dünyanın en zengin ülkelerinden biri sayılan Merv çeşitli dini inançları bir arada bulunduran coğrafik bölge olarak da tanınmaktadır. Burada ateşperestlik, Budizm, Hristiyanlık ve Manicilik inançlar geniş ölçüde tutunmuştur. Tarihi kaynaklar da ateşperestlik dininin vatanı olarak İran'a işaret edilmektedir. Halbuki son arkeolojik araştırmalar bunun Margiana olabileceği üzerinde hüküm vermeye imkan sağlamıştır. Prof. V. İ. Sarianidi Marguş'ta bulunmuş Zerdüşt heykeline dayanarak bu bölgenin ateşperestliğin vatanı kabul edilebileceği tezini ileri sürmüştür. Bugün böyle bir hükmün doğru olduğu tam olarak ispat edilmemiş olsa bile onun tamamen yanlış olduğu da söylenemez. Çünkü tarih içerisinde bütün kültürlerin kaynaştığı bu Horasan bölgesi şehrinde her tür yeni inancın yahut görüşün vuzuha gelmesi için elverişli şartlar mevcuttur.

Eski Merv şehir kalelerinden en önemlisi olarak bilinen Gavur Kale'de 1965 yılında gerçekleştirilmiş kazı işleri sonucunda Sasani Hükümdarı Anuşirvan Hosrou I'e ait birçok kıymetli eşyalarla birlikte Sanskritçe kaleme alınmış Budistik elyazıda ele geçirilmiştir. Ayrıca Budistik mabetler de bulunmuştur. Bilginlere göre[2] Budizm'in bu bölgede belirmesinde Büyük İpek Yolu etkili olmuştur. İpek Yolu üzerinden bu bölgelere tüccarlarla birlikte Budistik misyonerler de gelmiş ve yerel halk tarafından kendilerine taraftar bulmuştur.

1976 yılında yayımlanmış "Yahudi Ansiklopedisi"nde geçen bilgilere göre Yahudilerin Orta Asya'da (Merv, Belh, Horezm) M.Ö. VIII-IX. yy'da bulunduğu işaret edilir. Bu din Parfiya

Devleti'nin kültür hayatında önemli bir yer işgal eder. Rus bilgini B. Ya. Staviskiy'e göre bu bölgede özellikle de Merv'de önemli bir mevke sahip olan Yahudilik Soğdiyana'yı derinden etkilemiştir.

Hristiyanlığın Türkmenistan'da ne zamandan itibaren mevcudiyetini sürdürdüğü daha kesin olarak bilinmemektedir. Fakat kaynaklarda[3] onların daha çok M.S. 64 yılından itibaren bu bölgede geniş bir yayılım bulunduğu vurgulanır yoksa da Psevdo-Sppolit'in "On İki Peygamberler hakkındaki" eserinde Peygamber Foma'nın M.S. I. yy.'da Parfiya'da, Pers Devleti'nde, Girkaniya ve Margiana'da bu dinin taraftarı olarak faaliyette bulunduğuna işaret edilir. Pers hükümdarı şapur II'nin kız kardeşi Estassu'yu tedavi eden Hristiyan Papazı Bar şaba'nın M.S. IV. yy.'da Merv'de bulunduğunu Suryani ve Sogd kaynakları kanıtlar. Rivayetlerde ise Merv'deki 365 tane Hristiyan kilisesinin mevcudiyetinden söz edilir.

Mani dininin Merv'de yayılması Sasaniler Devri'ne rastlar. Merv uzun bir süre maniheizm kiliselerin merkezi hizmetini verir. Kilise merkezinin başkanlığını ise Mani'nin yardımcısı Mar Sis'in üstlenir.

Araplar Merv topraklarına 651 yılında son Sasani Hükümdarı III. Ezdigirt'i (632-651) takip ederek gelmiş ve İslamiyet bu tarihten itibaren bu coğrafik bölgede geniş bir yayılım bulmuştur. Bu dönemden itibaren camiler, medreseler ve kaleler kurulmuştur.

Günümüzde "Erk Kale", "Gavur Kale", "Sultan Kale", "şehriyar Kale", "İskender Kale", "şayim Kale" gibi eski ve "Abdullah Han", "Bayramali Han" gibi yeni Merv kalelerine bakıldığında o ister istemez insanı mucizeler ile dolu tarihin derinliklerine götürmektedir. Tarihin çeşitli çağlarında hüküm sürmüş devletlere şehir merkezi hizmetini veren bu kalelere felsefi bir bakış ile yönelindiğinde insan zihninde çağın medeniyetini yansıtan ağırışımlar uyandırmaktadır. İnsanı o çağın

medeniyetinin derinliğine götürmekte, Batı ve Doğu medeniyetinden üstatlık ile yararlanarak yapılmış sentezlerle karşı karşıya getirmektedir.

Merv'deki en eski kale Erk Kale'dir. Bu kale Ahmenitler Devri'nde kurulmuş olup, bu devir hükümdarlarına saray hizmetini vermiştir. Rivayetlerde bu kalenin Tahamurt tarafından inşa edildiğinden söz edilir.

Gavur Kale, M.Ö. III. yy.'ın ikinci yarısında Selevkit Hükümdarı Antioh Sofer tarafından kurdurulur. 400 ha. yüzölçümüne sahip olan bu kalenin inşasında eski Yunan kültürünün izleri görülür.

Sultan Kale, Selçuklu Devleti zamanında kurdurulur. Sultan Sencer'in hükümdarlığı devrinde kalenin inşası bitmiş olduğundan o Melik Şah yahut da Alp Arslan tarafından kurdurulmuş olmalıdır.

Şehriyar Kale eski Merv şehir kalelerinin en küçüğüdür. Aşağı yukarı 20 ha. yüzölçümüne sahip olan bu kale XI-XII. yy.'ların kavşağında inşa edilmiştir.

Zaman itibariyle Sultan Kale'den sonra gelen İskender Kale ise 200 ha. yüzölçümüne sahiptir. Kale çeşitli meslekten çok büyük ölçüdeki nüfusu bir arada bulundurmıştır.

Şayım Kale 1,28 km² yüzölçümüne sahiptir. P. P. Bavruşenko'ya göre bu kale Selçuklu Türkmen Devleti'nin ordusunun barındığı yerdir.

Abdullah Han Kalesi 1407-1409 yıllarında Şahrüh tarafından inşa ettirilir. Son derece derin stratejik amaçlarında düşünüldüğü bu kalenin inşasında Ala-eddin-Kukeltaşı, Musa, Emirali Şeydayi gibi çağının ünlü kişileri görev almıştır.

Bayramali Han Kalesi yeni Merv kaleleri içerisinde yer alır. Jukovski'ye göre bu kale büyük ihtimalle Apbas Şah'ın 1600 yılındaki Merv istilasından sonra inşa edilmiş olmalıdır.

Merv'in kültür merkezi haline dönüşmesinde özellikle "Büyük İpek Yolu" etkili olmuştur. Bu yolun Merv üzerinden geçmesi, Batı kültürünün ve diğerk komşu halkların kültürlerinin Merv'de tanınmasına imkan sağlamıştır. Ayrıca, sekizinci yüzyılda Yunan ve Hint dillerinde yazılan bilim, felsefe ve tıp kitaplarının Arapçaya kazandırılması da buna sağlam bir zemin hazırlamıştır. Yoksa da M.S. 148 yıllarında ćin'de Budistik metinleri ćinceye aktaran okulu kurmuş olan Parfiyalı An-şigao'nın mani metinlerini Parfiya diline çevirmiş Mar Ammonun Vezir Anuşirvan I'ın, Hekim Barziya'nın, müzisyen ve şarkıcı Barbad'ın, Batlamius'un, Almajest'ini Arapçaya kazandıran Musevi bilgini Sehil ibn Rabban et Tabari'nin, dünya kültürüne bilim, felsefe ve dinin idealde aynı olduğu görüşü, siyaset bilimi gibi yeni teoriler getiren Farabi'nin hocası İohanna ibn Haylan'ın hocasının Merv'li olması, Atina'dan kovulan felsefenin Hellenistik devirde en son, İskenderiya'dan Antakya'ya ulaşmış, Antakya'dan ise, başka şehirlerden gelmiş olanlara değil de, çoğunlukla Merv'lilere geçmiş olması, bu bölge de hayat sürdürmüş toplumda sağlam bir temele dayalı entellektüel kültür birikimin mevcudiyetini göstermektedir.

IX-XII. yy.'da Merv en parlak çağını yaşamıştır. Harun Reşid'in ölümünden (M.S. 813) sonra kardeşini öldürerek tahta gelen Memun Merv'i halifatin başkenti yapmıştır. O, devrinin önde gelen bilginlerini bir araya getirerek onların bilimsel çalışmalarını desteklemiştir. İran, ćin, Hint, Eski Yunan kitapları ile süslü zengin kütüphanelerin oluşmasında katkıda bulunmuştur.

Merv Yahya Ebu Mansur, Habeş El Hasib, Horezmi, Farabi, Ömer Hayyam gibi çağına n salmış bilim adamları ve filozofların yetişmesinde büyük rol oynamıştır. Beyzuni, hem İbn Irak'ın Kütüphanesi vasıtasıyla Merv'in entellektüel ürününden yararlanmıştır.

M.S. 818 tarihinde halifeliğın başkentinin Bağdat'a taşınması ile Merv ve Belh'teki bilginler Bağdat'ın kültür merkezi haline dönüşmesinde etkili olmuştur. Hatta Harezmi Bağdat'ta

Harun Reşit zamanında kurulan “Beytül Hikme”nin başkanlığını üstlenmiştir.

Yahya Ebu Mansur ve Habeş El Hasib eski Yunan (kanun), Hint (Sindhint ve Erkend) ve Fars (Zic-i Şah) astronomi kitaplarındaki uyumsuzluğu, Memun’un isteği üzere Batlamyus’un Almajest’ine ve yeni gözlemlere dayanarak tashih etmişlerdir. Yahya Ebu Mansur öldükten sonra Habeş El Hasip “El Dımışkı” adlı maruf zic’ini hazırlamıştır. Ayrıca, Habeş El Hasib trigonometriye tanjan ve kotanjan düşüncelerini getiren bilgin olarakta tanınmaktadır.

Harezmi “El Cebir v’el Mukabele” adlı eseri ile bilim alemine sistemli bir biçimde işlemiş yeni çözüm metodlu cebri kazandırmıştır. 12. yy.’da bu eser “Algebra” adı altında Latinceye çevrilmiş ve cebir Batı’da ilk kez bu kitap vasıtası ile öğrenilmiştir. Geç Orta Çağlarda Hint ve Arap sayıları ile yapılmış “Algorizm=algoritma” adı ile anılan hesap yöntemi de modern dünya da bu kitap vasıtası ile “Algoritma” adı ile tanınmıştır. Anlamı “Özel Hesaplama Yolu”dur. Harezmi, cebir alanındaki üstünlüğünü çağdaşı Abdulhamit İbn Türk ile paylaşmıştır.[4] Ayrıca Harezmi Ömer Hayyam’ın da bu alan ile ilgili çalışmalarını derinden etkilemiştir.

Harezmi astronomi ile ilgili iki Zic hazırlamıştır. Bunlardan biri Fergani, ötekisi ise Beyruni tarafından eleştirilmiştir. Onun Fergani tarafından eleştirilmiş Zic’i 700 yıl sonra Adelard tarafından Latinceye kazandırılmıştır.

Farabi felsefe, mantık, geometri, fizik, siyaset, müzik alanındaki çalışmaları ile “Muallim-i Sani” adına hak kazanmıştır. Ayrıca, müzik teorisyonu olarak da tanınmaktadırlar. Farabi’nin “Müziğin Büyük Kitabı” adlı eseri Fransız bilgini D. Erlanc’ın 1930-1939 yıllarında yayınladığı “Arapların Müziği” adlı 6 ciltlik kitabının 2 cildini oluşturmuştur. Muallim-i Sani’nin felsefe, bilim, sanat ve dinin idealde bir olduğu görüşü Batı dünyasını derinden etkilemiştir. 13. yy.’da Aquinas’lı Thomas bu görüşten

yararlanarak Aristoteles felsefesi ile Hristiyan teolojisi arasında terkip yapmıştır. Bu terkip Katolik kilisesi tarafından resmen kabul edilmiştir.

Farabi'nin manevi öğrencisi İbn Sina'dan da söz etmek yerinde olsa gerekir. İbn Sina, Aristo'nun "Metafizik" kitabına Farabi'nin bu kitaba yazdığı muhtasarı okuduktan sonra anladığını söyler. "Danışname" (Bilimler Kitabı) İbn Sina'nın en önemli felsefe eseridir. Kitap mantık, metafizik ve fizik bölümlerden oluşmaktadır. İbn Sina "Can Hakkında" adlı eserini şiir ile yazmıştır. Onun "Etik İlmi Hakkında Antlaşma" adlı kitabı felsefenin etik problemleri ile ilgilidir. O "Bilimler" kitabında müziğin tanımı, müziği anlamakta matematik ve fiziğin rolü, söz ve müzik ilişkileri gibi problemlere değinmiştir.

Beyruni de, İbn Irak'ın Kütüphanesi yardımıyla da olsa eski Merv'in entellektüel ürününden yararlanmıştır. Beyruni (973-1048) matematik, astronomi, jeodezi, coğrafya ve tarih ile ilgilenmiştir. O "Astronominin Anahtarı", "Kronoloji", "Mesud'un Yasası", "Yıldızlar Hakkında İlim", "Hindistan Tarihi" gibi eserleri kaleme almıştır. Ayrıca, Ptolomeus'un "Coğrafya", Ebu Abdullah Ceyhani'nin "Yolların ve Devletlerin Kitabı" eserlerine dayanarak 995 yılında temsili yer küresini yapmıştır. Bu dünyada yapılmış ilk yer küresi maketidir. Avrupa'da yer küresi maketi "Yer Elması" adı ile 1492 yılında Nürnbergli Martin Behaym tarafından yapılmıştır. Beyruni, Ömer Hayyam, Nasreddin-i Tusi, Uluğ Bey gibi bilginlerin manevi hacasıdır.

Ömer Hayyam (doğum 1048) üstün bir felsefi, matematik ve astronomi bilgisine sahip düşünürdür. Ömer Hayyam "Öklides Kitabına Tefsir", "Fiziğin Kısaca İzahı", "Zenginlikler Hazinesi", "Varlık ve Borçluluk", "Aritmetikteki Zorluklar", "El Cebir v'el Mukabele'nin Çözümünde İspat" vs. kitapları ilim alemine kazandırmıştır. Ömer Hayyam'ın cebir ile ilgili çalışmalarından Avrupa'da yaklaşık 700 yıl sonra 1742 yılında C.A.Nerman'ın differensiyel hesaplamalar hakkındaki kitabında

söz edilmektedir. O bugünkü kullandığımız takvimden bir dakika dakik takvimin kurucusudur. Ömer Hayyam şair olarak da şiir aleminde tanınmaktadır. Onun şiirleri kısıdan manalı çok derin felsefi düşünceleri içermiştir. Şiirleri Avrupa edebiyatını derinden etkilemiştir. İngiliz alimi Fitscerald 1859 yılında onun 100'ü aşkın şiirini bir arada bulunduran "Ömer Hayyam'ın Rubaileri" adlı eserini yayınlamıştır. Kitap 19. yy. sonuna kadar 25 kez yeniden basılmıştır. Fransız bilgini M. Nikola ise, 1867 yılında Ömer Hayyam'ın 464 şiirinden oluşan kitabı yayınlamaya muvaffak olmuştur.[5]

Merv bilginleri ile birlikte Abul Abbas bin Hanuzal Mervezi, Mesud Mervezi, Muhammed İbn Salih Mervezi, Harısı Mervezi, Ebu Nasır Margezi, Saffar Margezi, Hakaki Margezi, Toyyan Margezi, Kevkebi Marvezi, Beşşar Margezi, Kesayi Mervezi, Emmari Mervezi, Escedi Mervezi, Firdövsi,[6] Abu Hanife Mervezi, Nasır Hüsrev Mervezi, Auhaddin Ali İbn Muhammed İbn İshak, Fahreddin Mervezi, Rafıg Mervezi, Gazali Mervezi, Fakıki Mervezi, Şehabuddin Abulhasan Talha, Samayı Mervezi, Dakayeki Mervezi, Fotuhi Mervezi, Abu Ali Mervezi, Nadır Mervezi, Carubi Mervezi, Hoja Hüseyin Mervezi, Mevlana Vakıgı Mervezi, Muhammed Haşim Mervi Homay Mervezi gibi şairleri ile de ün kazanmıştır.[7]

Selçuklu torunları olarak Sultan Sencer'in Türbesi ile ilgili bilgiler bizim için daha da ilgi çekicidir. Türbe köşk şairi Alaeddin Enveri'nin önerisi ile yaptırılır. Türbenin mimarı Muhammet İbn Atsız'dır. Türbe "Ahiret Evi" diye de adlandırılır. Türbe mimarlık sanatının eşsiz örneklerindendir. Türbenin yapımında kullanılan yöntem Batı Avrupası'nda ancak 300 yıl sonra bilinçli olarak kavranılmış ve uygulama alanına konulabilmiştir. Yani Sultan Sencer'in türbesinin yapımında kullanılan yöntem 300 yıl sonra Rönesans mimarı Filippo Brunllesko tarafından "Santa Maria" Kulesinin yapımında kullanılmıştır.

Bilimdeki ve mimarlık sanatındaki bu tür başarılar ancak kütüphane gibi yüksek seviyeden kültür değerinin mevcudiyeti

ile mümkün olmaktadır.

Kitap halkın kutsal düşüncelerini anıtsallaştıran bir araçtır. Modern felsefenin kurucularından F. Bacon (1561-1626) haklı olarak kitaba “Zaman dalgasında seyreden ve kıymetli yükünü değerini kaybetmeden kuşaktan kuşağa aktaran gemi”ye benzetmiştir.[8] Hükümdarların kitabın böyle bir işlevinin farkında olması onların kitap yığmaya, kütüphane kurmaya yönelik faaliyetlerini kamçılamıştır. Böylece, kitaba düşkünlük hükümdarlar arasında bir gelenek haline dönüşmüştür. Örneğin eski Roma yazarı Avel Gelley’den (2. yy.) öğrendiklerimize göre İran Şahı Kserks, Atina’yı işgal ettiğinde birtakım kitapları da Pers Devleti’ne götürmüştür. Ama sonra İskenderin ordu komutanı Selçuk Nikotor (M.Ö. 338-281) bu kitapların Atina’ya geri götürülmesini sağlamıştır. Atina’dan getirilmiş kitaplar Perslerin Atina’yı istilasından (M.Ö. 480) I. Selevk’in tahta geçmesi (M.Ö. 312) arasındaki 168 yıl içerisinde Pers hükümdarlarının sarayını süslemiştir.

Merv söz konusu olduğunda da hemen onun çok zengin kütüphanesi akla gelmektedir. “Bağdat Tarihi” adlı kitabın yazarı 9. yy. bilgini Ahmet İbn Tahir’in araştırmalarından öğrendiklerimize göre son Sasani Şahı III. Ezdigirit (632-651) Araplardan kaçıp Merv’e geldiğinde Pehlevi elyazılarının da Merv’e götürülmesine hüküm vermiştir. A.Mes’e göre bu kitaplar ünlü Orta Çağ Merv kütüphanesinin kurulmasına temel teşkil etmiştir. V.V.Berthold ise, bu elyazmaların Abbasi Halifesi Memun’un hükümdarlığı devrinde (M.S. 813-833) bulunduğunu fakat Moğol istilasından daha önce mi, yoksa Moğol istilasıyla mı yok edildiği hususunun belirsiz olduğu görüşünü savunmuştur.[9] Ayrıca, Harezmi’deki kütüphanenin Araplar tarafından yakıldığı hakkında Beyruni sarih bilgiler vermektedir. Kütüphaneleri tahrip etmek olgusu da tarihte sık sık karşılaşılan olaydır. Çünkü az önce işaret etmiş olduğumuz gibi kütüphane halkın tarih ve kültür bilincini birarada tutan arşivdir. Bu arşivin ele geçirilerek tahrip edilmesi toplumun

tarix ve kültür bilincini yok etmek, milli varlığına son vermek için en iyi araçtır. Merv Kütüphanesi'nin son günlerini aydınlatmak açısından Yakut'un ifadeleri daha da ilgi çekicidir. Merv Kütüphanesi hakkında Arap seyyahı Yakut şöyle bilgi vermektedir: "Ben Merv'den ayrıldığımda orada on tane çok zengin kütüphane bulunmaktaydı. Ben camide bulunan iki kütüphaneden bahsetmek istiyorum. Bunlardan birisi "Aziziye" Kütüphanesi'dir. Bu Sultan Sencer'in korumalarından Aziz-Al-Din Ebu Bekir Atik Al-Zincani Reyhani'nin ismi ile ilgilidir. Bu kütüphanede 12.000 cilt civarında kitap bulunmaktadır. Öteki kütüphanenin ismi "Kemaliye"dir. Bu Nizam al-Mülk al-Hasan İbn İsak'ın yaptırdığı kütüphanedir. Samani'nin ismini taşımakta olan iki kütüphane daha vardır. Ayrıca, "Amidiye" ve "Omariye" kitaplıkları, "Mecel Mülk"ün kütüphanesi de mevcut idi. "Hatuniye" Kütüphanesi'nden kitap almakta kolaylık sağlanıyor idi. Benim evimde o kütüphaneden ödünç alınan kıymeti 200 dinarı aşan kitapların iki yüzden fazlası bulunmaktaydı".[10] Ne yazık ki, bu kütüphaneler de Moğol orduları tarafından yıkılmıştır.

1221 yılındaki Moğol istilası Merv'in hayatını yaklaşık 200 sene geriye itmiştir. Moğollar Merv'de 1.300.000 insan öldürmüştür. Çoluk ocuk ile birlikte 300-400 sanat uzmanı esir olarak götürülmüştür.[11] Merv şehri tamamen yıkılmıştır. şehir bir daha eski haddine ulaşamamıştır.

Dr. Gmurat SOLTANMURADOV,
Türkmenistan.

Alıntı Kaynağı: Türkler, Cilt: 8 Sayfa: 862-865

Dipnotlar:

[1] Gmurat Soltanmuradov, "Geçmişin Yankısı", Bilge Tanıtım Tahlil Eleştiri Dergisi, sayı 12, Bahar 1997, AKM Yayını Ankara s. 76.

[2] Orazpolat Ekäyev-Baharlı, Övez Gndogdıyev, "Marı şaların Kalbı" Aşgabat 1998, s. 73.

[3] Bkz. Not 2, s. 78.

[4] Ord. Prof. Dr. Aydın Sayılı, Abdülhamid İbn Türk'ün Katışık Denklemlerde Mantıkı Zaruretler adlı yazısı ve Zamanın Cebri, TTK MTB Ankara 1985.

[5] Nursähet Bayramsähedov, Gündogarın Beyik Danaları, Aşgabat, Magarîf 1992.

[6] Firdövsi "Şehname" adı ile tanınan ünlü kitabını yazdığında halk destanlarından yararlanmak amacıyla Mesudî Mervezi ve Azadî Serva'nın yanında bulunmuştur. Bkz. not 2 s. 56-57.

[7] Bkz 2. s. 54-67.

[8] A. Yazberdiyev "Knijnoye Delo Sredney Azii v Doislamskiy Period" ılım, Aşgabat 1995.

[9] Almaz Yazberdiyev, Eski Merv ve Kütüphaneleri, Milli Kütüphane Yayınları. Ankara 1998, s. 21.

[10] Azım Ahmedov, Geçmişin âanı, Magarîf, Aşgabat, 1992.

[11] Güçmurat Soltanmuradov, Eski Merv Çevresine Kültür Felsefesi Açısından Bakış, Bilig. Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi. 16/Kış 2001, s. 47-58. Taryhy makalalar